

افسانه حکمت

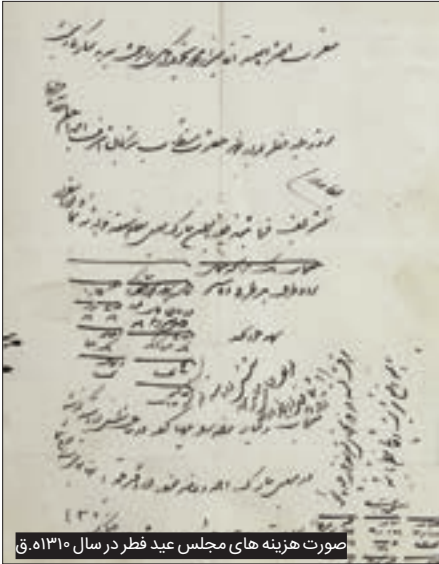
صدها سال است که مسلمانان، عید فطر را با برگزاری آیین‌هایی به‌عنوان عید بندگی و شکرگزاری جشن می‌گیرند. از زمان شکل‌گیری تشکیلات اداری آستان قدس رضوی در دوره صفویه، برگزاری مراسم جشن و سرور به‌مناسبت‌های مختلف، در اعیاد مذهبی و موالید ائمه‌اطهار (ع)، در جوار بارگاه منور حضرت رضا(ع)، مرسوم بوده است.

در این بین عید فطر از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده و این روز مبارک با آداب و رسوم خاصی، گرمی داشته‌شده است، زیرا عید فطر، عید بازگشت به خدا و جشن اطاعت و تسلیم در برابر مشیت الهی و عمل به فریضه روزه بوده است، آن‌چنان‌که در دایره لغات اهالی مشهد قدیم، عید «روزه‌گشادن» معنا می‌شده است.

بر اساس اسناد موجود در مرکز اسناد آستان قدس رضوی، پیشینه مکتوب برگزاری آیین عید فطر در حرم مطهر رضوی به ۴۱۵ سال پیش بازمی‌گردد و نقارثی یکی از برنامه‌های ویژه آن بوده که هر ساله انجام می‌شده است. اعطای خلعت یکی دیگر از آیین‌این‌ها بوده که در اسناد بسیاری ثبت شده است. به‌عنوان مثال، بسند اعطای خلعت به «امیرمحمد صالح خطیب‌الحسینی»، خطیب آستانه، در ماه شوال ۱۰۲۱ قمری (دوران صفویه)، یکی از همین اسناد و در واقع قدیمی‌ترین آن‌هاست که به برپایی آیین عید فطر در حرم امام رضا(ع) اشاره می‌کند.

همچنین برطبق مکتوبات به‌جامانده از دوره صفویه و افشاریه، به‌مناسبت این عید هر ساله مجلس جشنی در حرم مطهر رضوی برپا می‌شده که در آن آستانه‌ها غذا، شیرینی و شربت از حاضران پذیرایی می‌کرده است. علاوه بر این، اسناد، گواهی می‌دهند که در این روز برخی اماکن و دیگر مستغلات آستان قدس مانند مکتب‌خانه تعطیل می‌شده است. سندهای صورت‌هزینه‌ها و دستورالعمل برگزاری مراسم عید فطر و مجلس سلام و گزارش روزانه جمع و خرج صاحب جمعان آستان قدس در بخش حویج‌خانه(محل نگهداری وسایل آئینی) به صاحب‌جمعی محمدسمیع حویج‌دار در ماه شوال ۱۱۰۲ هجری قمری، از دیگر اسناد این مجموعه است که در آن‌ها هزینه‌های برپایی جشن عید فطر ذکر شده است.

آنچه از این اسناد به‌دست می‌رسد، این است که جشن‌های عید فطر در دوره‌های مختلف به نحو یکسانی برگزار نمی‌شده و هر کدام با رسوم و رسوم خاصی همراه بوده است. در این میان، باشکوه‌ترین جشن‌های عید فطر در حرم مطهر رضوی مربوط به دوره قاجار است. گویا در این روز، مجلس سلام در ایوان طلالی صحن عتیق با حضور متولی‌باشی، والی خراسان و سایر صاحب‌منصبان آستانه برپا می‌شده که در آن شربت، شیرینی و حلویات توسط تحویلداران تهیه و برای پذیرایی در اختیار پیشخدمت آستانه قرار داده می‌شده است. تعطیلی مکتب‌خانه، چراغانی حرم و روشن نگاه داشتن چراغ‌های هر دو صحن (قدیم و جدید) تصاح نیز از سنت‌های رایج در شب عید فطر در این دوره بوده است؛ البته در این اسناد، اشاره‌ای به برپایی نماز فطر در حرم مطهر نشده است که علت آن، می‌تواند برپایی نماز در مصالی مشهد باشد.

سازمان ساماندهی مشاغل شهری و فرآورده‌های کشاورزی شهرداری مشهد مقدس در نظر داره عناوم حفاظت فیزیکی شامل حفاظت و مراقبت و نگهداری اماکن خود را از طریق مناقصه عمومی به‌واجدین شرایط واگذار نماید.
مبلغ برآورد اولیه: شانزده میلیارد و پانصد و هفتاد و پنج میلیون و یکصد و شصت و هشت هزار (۱۶.۵۷۵.۱۶۸.۰۰۰) ریال برای مدت یک سال
جهت شرکت در مناقصه و کسب اطلاعات بیشتر به سایت تراج کل شهرداری مشهد به آدرس http://lets.mashhad.ir مراجعه و همچنین جهت اطلاع در روزنامه رسمی به آدرس www.rk.ir درج میگردد.
مدیریت خدمات و محیط زیست شهری - سازمان ساماندهی مشاغل شهری و فرآورده های کشاورزی

شهریار

روزنامه شهرامید وزندگی

دشنبه
۱۳۹۹ خرداد ۱۴
۱۳۴۹ رومضان ۲۲
شماره ۳۲۱۲

۴۴
SHAHRAANNEWS.IR

تاریخ و هویت

شهر دل‌های مهاجر

نگاهی به جمعیت مشهد و تعدد قومیتی آن

از دوره قاجار تا کنون

هما سعادت‌مند
h.saadatmand@shahraranews.ir
گزارش
<div><div><div><div><div><div></div></div></div><div><div><div></div><div></div></div></div><div><div><div></div></div></div></div></div></div> <div>مشهد با گنبد و گلدسته‌های طلا و درگاه حاجت‌پذیر حضرت رضا(ع) همیشه نقطه‌آمال و آرزوی افراد بسیاری بوده است. شیعه یا سنی، مسلمان یا غیرمسلمان فرقی نداشته، اگر مرز یاری می‌کرده است، می‌آمده‌اند. اول برای تجارت یا کسب علم یا زیارت اما بعدتر هوای اینجا‌سازگار می‌افتاده است و ماندگار می‌شده‌اند.</div>
روز جمعیت سبب شد تا در سطرهای پیش‌رو به توریخ بپردازیم و از جمعیت مشهد در دوران‌های مختلف بگوییم و ترکیب و تنوع جمعیتی آن را بررسی کنیم؛ ترکیبی که موجب شده است مشهد در قلم نویسندگان و تاریخ‌نگاران بسیاری، شهر هفتادودولت نامیده شود.

و «بارنس» در ۱۲۲۴ خورشیدی نیز جمعیت شهر را ۶۰هزار نفر می‌نویسند. «خانیکوف» و «فریه» فرانسوی هم در فاصله سال‌های ۱۲۲۴ و ۱۲۲۸ خورشیدی، همین عدد را بازنوشته‌اند. این ثبات جمعیت می‌تواند تا حدودی ناشی از آرامشی نسبی باشد که خراسان در دهه‌های نخستین حکومت قاجار تجربه می‌کند، اما این ثبات جمعیت دیری نمی‌پاید و همه‌چیز با شروع قحطی و گرسنگی، صورتی دیگرگون پیدا می‌کند. در دایره‌المعارف اسلامی از قول «گلداشمید» نقل شده است که در سال ۱۲۵۰ خورشیدی، جمعیت شهر به ۸۰هزار نفر رسیده بوده ولی یک سال بعد، این جمعیت در پی قحطی بزرگ خراسان کم می‌شود. طبق آمار مندرج، ۲۴هزار مشهدی در این قحطی جان می‌دهند. مشهد پس از پشت‌سر گذاشتن این دوران، دوباره با ثبات نسبی جمعیت روبه‌رو می‌شود. نخستین سرشماری جمعیتی مشهد در دوران قاجار، هفت سال پس از قحطی سال ۱۲۵۰ و به همت شاهزاده «زین‌العابدین میرزای قاجار» انجام می‌شود که یکی از اسناد معتبر جمعیتی درباره مشهد است، زیرا علاوه بر هسته جمعیتی، اطلاعاتی نظیر تعداد زنان و مردان، ترکیب قومیتی، مشاغل، معلولان، یاسوادان و بی‌سوادها و بسیاری از این دست در آن گنجانده شده است. در این سرشماری که به سال ۱۲۵۷ خورشیدی انجام گرفته، جمعیت مشهد ۵۷هزار و ۲۸۷نفر برآورد شده است.

در تأیید این رقم، «محمدحسن خان اعتمادالسلطنه» مولف «مطلع الشمس» که پنج سال پس از این سرشماری مشهد را دیده‌است، می‌گوید: «جمعیت‌شهر مشهد به تخمین، زیادت‌ر از ۵۰هزار نفر است.» بعد از اعتمادالسلطنه، «کرزن» در ۱۲۶۹ نفر می‌داند. «هانری‌رنه» آلمانی در ۱۲۸۸ خورشیدی، آمارهایی از جمعیت مشهد اعلام کرده‌اند که به‌ترتیب عدد ۴۵ و ۸۰هزار نفر را نشان می‌دهد.

اما نخستین گزارش آماری از جمعیت مشهد را که یک سازمان رسمی اعلام کرده است، می‌توان در سندی به سال ۱۳۰۷ خورشیدی یافت. در این سند، اداره‌آمار در جواب پرسشی که اداره‌معارف واقفانده شده‌است، از او کرده است، به‌طور تقریبی تعداد جمعیت شهر را ۱۳۰هزار نفر می‌نویسد. آخرین رقم جمعیتی پیش از آغاز سرشماری‌های رسمی در دوره پهلوی راهم نویسندگان کتاب مشهد در آغاز قرن چهاردهم (مکتب شاهپور) نگاهشته‌اند که ۱۵۰هزار نفر درج شده است. این روند در ادامه با گسترش شهرها، ورود تکنولوژی و امکانات ماشینی و دگرگونی‌های سیاسی،

اقليمی و فرهنگي منجر به رشد جمعيت در شهرها به‌ویژه مشهد می‌شود.

● **مشهد در نخستین سرشماری رسمی**

در نخستین سرشماری رسمی ایران که در سال ۱۳۳۵ انجام گرفته، مشهد، با ۲۴۱هزار و ۹۸۹نفر جمعیت پس از شهرهای تهران، تبریز و اصفهان، چهارمین شهر پرجمعیت ایران بوده است. در سرشماری بعدی (سال ۱۳۴۵) این شهر پس از تهران و اصفهان، جایگاه سوم را از نظر جمعیت در بین شهرهای ایران داشته است. سرشماری سال ۱۳۵۵ هم مشهد را پس از تهران، دومین شهر پرجمعیت ایران اعلام می‌کند. اعداد

و ارقام می‌گویند که این روند همچنان تا آخرین سرشماری که در سال ۱۳۹۵ انجام گرفته، ادامه می‌یابد.

بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵، جمعیت شهر مشهد در این سال، بالغ بر ۳میلیون و یک هزار و ۱۸۴تن بوده است.

● **برود نخستین جمعیت زلزله‌ی مشهد**

سواى جمعیت، زیارتی بودن شهر سبب می‌شده است تا در همه دوره‌ها ما گاهی به اندازه و حتی بیش از جمعیت ساکن در مشهد، پذیرای زائران باشیم. گزارش‌های رسیده از دوره‌های گذشته، نشان می‌دهد که این مسئله تنها مربوط به این سال‌ها که مشهد با توسعه چشمگیری روبه‌رو بوده است، نیست و قدمتی دیرینه دارد. در کتاب «مشهد در آغاز قرن چهاردهم» آمده است که: «زیارت مشهد از خیلی قدیم اعتقادالسلطنه» مولف «مطلع الشمس» که پنج سال پس از این سرشماری مشهد را دیده‌است، می‌گوید: «جمعیت‌شهر مشهد به تخمین، زیادت‌ر از ۵۰هزار نفر است.» بعد از اعتمادالسلطنه، «کرزن» در ۱۲۶۹ نفر می‌داند. «هانری‌رنه» آلمانی در ۱۲۸۸ خورشیدی، آمارهایی از جمعیت مشهد اعلام کرده‌اند که به‌ترتیب عدد ۴۵ و ۸۰هزار نفر را نشان می‌دهد.

اما نخستین گزارش آماری از جمعیت مشهد را که یک سازمان رسمی اعلام کرده است، می‌توان در سندی به سال ۱۳۰۷ خورشیدی یافت. در این سند، اداره‌آمار در جواب پرسشی که اداره‌معارف واقفانده شده‌است، از او کرده است، به‌طور تقریبی تعداد جمعیت شهر را ۱۳۰هزار نفر می‌نویسد. آخرین رقم جمعیتی پیش از آغاز سرشماری‌های رسمی در دوره پهلوی راهم نویسندگان کتاب مشهد در آغاز قرن چهاردهم (مکتب شاهپور) نگاهشته‌اند که ۱۵۰هزار نفر درج شده است. این روند در ادامه با گسترش شهرها، ورود تکنولوژی و امکانات ماشینی و دگرگونی‌های سیاسی،

سیاحان بسیاری مانند «بلو»، «مارش» و «کرزن» آماری از زوار در سال‌های ۱۲۵۱ تا ۱۲۶۸ خورشیدی نوشته‌اند که بین ۲۰ تا ۱۰هزار متغیر است.

سیاهه‌نویسی تعداد زوار در دهه نخستین قرن حاضر، از روزانه‌نویسی سیاحان به شهر یاتی کشیده می‌شود و برای نخستین بار در سال ۱۳۱۰ خورشیدی این اداره دست به شمارش زواری می‌زند که با وسایل نقلیه وارد شهر شده‌اند. در سندی که از آن دوره به‌جای مانده است، عده مسافرانی که در این سال با اتومبیل به مشهد آمده بودند، ۴۵هزار و ۷۳نفر مرقوم شده است. همچنین

چنان که مرقوم شده، در سال ۱۳۱۳ عده مسافران با اتوبوس آمده هم حدود ۱۳۵هزار نفر بوده است.

● **ترکیب جمعیتی مشهد**

«سادات رضوی»

قدیمی‌ترین خاندان ساکن در این دیار هستند اما مشهد امروز پس از رسمی شدن تشیع در ایران به دلیل زیارتی بودنش، همیشه پذیرای زائران بسیاری بوده است؛ زائرانی که به‌مرور آمده و مانده‌گار شده‌اند و این روزها ساکنان دیرینه شهر محسوب می‌شوند. بر همین اساس، ترکیب جمعیتی مشهد آن‌قدر متفاوت است که شاید نتوان به همه آن‌ها اشاره کرد. در آغاز قرن چهاردهم» که در سال‌های ابتدایی قرن حاضر تألیف شده است، می‌نویسند: «بیشترین قومی که در مشهد مجاور شده‌اند، یزدی، آذربایجانی و کرمانی هستند. همچنین بیش از نیم‌قرن پیش تدریجاً عده‌ای ارمنی در آن سکونت اختیار کرده‌اند که اغلب در محله ارگ هستند. ۵۰سال قبل در خراسان هیچ ارمنی نبوده است و از این تاریخ از راه روسیه، عده‌ای از تاجران آن به مشهد، سبزوار و نیشابور آمده و مشغول تجارت شده‌اند. تاجران‌ها در ابتدای حضورشان در سرای سلطانی حجره گرفته‌اند. این تاجار پشم را از افغانستان و پنبه را از خراسان خریده، از راه ایران به روسیه صادر کرده و درمقابل از روسیه، قند، شکر و مال‌التجاره ذرعی وارد می‌کرده‌اند. نخستین کارخانه پنبه‌پاک کنی را ارمنه به خراسان آورده‌اند و سه کارخانه پنبه‌پاک کنی در نیشابور، مشهد و سبزوار از ارمنه است.»

● **یهودی‌ها**

علاوه بر این‌ها، مهاجران خارجی بسیاری

بوده‌اند که بعدها در ترکیب جمعیتی مشهد ادغام شده‌اند؛ به‌عنوان مثال یهودیان یکی از جمعیت‌هایی هستند که بر اساس نوشته کرزن، در دوره حکومت نادر به مشهد کوچانده شده‌اند: «نادر ۱۰۰ خانوار یهودی را از قزوین به مشهد آورد و سکونت داد. تا خود نادر زنده بود، وضعیت بد نبود اما پس از قتل او وضعیت آن‌ها رو به خرابی نهاد. تا اینکه بالاخره عده‌ای از یهودیان، اسلام را قبول کردند.» باست جمعیت یهودیان نویسنده کتاب «گره‌های مهاجر به مشهد، است. این گروه در زمان قاجار، در محله عیدگاه و جنت سکونت داشته‌اند.

● **روس‌ها**

اما علاوه‌بر یهودیان که قدمتی دیرینه در مشهد دارند، با شروع مهاجرت اقوام مختلف در دوره قاجار، می‌توان اقوامی مانند هندوها، قفقازی‌ها، بخارایی‌ها، مروی‌ها، روس‌ها، انگلیسی‌ها، آمریکایی‌ها، افغانستانی‌ها، هراتی‌ها، بررها و دیگر اقوام را در ترکیب جمعیتی مشهد مشاهده کرد که ماندگار می‌شوند و تعدادی از این اقوام تا هنوز هم هستند و به‌عنوان یک مشهدی، ساکن این شهرند. نویسنده کتاب «گره‌های مهاجر به مشهد، از صفویه تا کنون» با اشاره به مهاجران خارجی مشهد می‌نویسد: «روس‌ها از اوایل دوره قاجار و پس از قرارداد ترکمنچای به شرق ایران توجه کردند. روس‌ها در مشهد یک گروه جمعیتی موثر بودند که طبق نوشته کرزن، شامل ارمنه، قفقازی‌ها، مسلمانان، ترکمن‌های ساکن ماوراء‌دریای خزر و عده‌ای سارت و اهل بخارا بوده‌اند. حضور روس‌ها در مشهد، تأثیر اقتصادی بسیار زیادی بر این خطه گذاشته است. در واقع هر مسافری که به‌بازارهای شهرهای خراسان مراجعه می‌کرده، آثار نفوذ روس‌ها در همه‌جا می‌دیده است. علاوه‌بر این، روس‌ها نخستین قوم مهاجر مشهد هستند که در این شهر، درمانگاه خیریه عمومی تأسیس می‌کنند. طبق اسناد به‌جای‌مانده، این درمانگاه روزانه حدود ۴۰ تا ۵۰نفر را پذیرش می‌کرده است. روس‌ها همچنین در مشهد یک داروخانه و یک بانک استقراضی می‌سازند که تا سال ۱۳۰۰ خورشیدی فعال بوده است. جالب است بدانید این قوم مهاجر، سبب رواج هنر تئاتر در مشهد می‌شوند. آن‌ها اعتبارالسلطنه، رئیس فورخانه مشهد، را تشویق می‌کنند تا سالنی ویژه تئاتر و سینما در کوچه کنسولگری افغانستان ایجاد کند. علاوه‌بر این، عکاسی در مشهد هم حرفه‌ای روسی محسوب می‌شود و پیش‌گامان عکاسی مشهد همه اتباع روسیه بوده‌اند. در فهرست عکاسان قدیم ایران، تنها نام

۴۰۹۶۱۶	۲۴۱۹۸۹	۷۶۴۷۱	۱۵۰۰۰۰	۱۳۰۰۰۰	۸۰۰۰۰	۵۰۰۰۰	۵۷۲۸۷
نفر	نفر	نفر	نفر	نفر	نفر	نفر	نفر
سال ۱۳۴۵	سال ۱۳۳۵	سال ۱۳۱۸	سال ۱۳۱۲	سال ۱۳۰۷	سال ۱۲۸۸	سال ۱۲۶۲	سال ۱۲۵۷
سرشماری کشوری	نخستین سرشماری رسمی کشور	نخستین سرشماری عمومی	کتاب مشهد در آغاز قرن چهاردهم (مکتب شاپور)	اداره آمار	به روایت: هانری رنه	به روایت: محمد حسن خان اعتماد السلطنه	به روایت: زین‌العابدین میرزای قاجار

سرشماری جمعیت مشهد از دوره قاجار تا به امروز